



## International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.20.36>

Volume 8/4

2024 p. 654-663

**KÂŞGARLI MAHMUD (2024). DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK (CİLT 1-3).  
HOCAYEV, H. S. (ÇEV.), BAKÜ: AZERBAIJAN MİLLÎ İLİMLER  
AKADEMİSİ NESİMİ DİLBİLİMİ ENSTİTÜSÜ, ISBN: 978-9952-569-28-5**

**MAHMUD KASHGARI (2024). DÎWÂN LUGHÂT AL-TURK (VOLUMES 1-3).  
TRANSLATED BY KHALID SAID KHOCAYEV, BAKU: THE INSTITUTE OF  
LINGUISTICS NAMED AFTER NASIMI OF THE AZERBAIJAN NATIONAL  
ACADEMY OF SCIENCES, ISBN: 978-9952-569-28-5**

Lira MAIRAMBEK KYZY \*

### ÖZ

Dîvânu Lugâti't-Türk, Azerbaycan Türkçesine ilk kez 1930'lu yıllarda SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'nde görev yapan Özbek asıllı bilim insanı Halid Said Hocayev tarafından tercüme edilmiştir. Ancak yayımlanamadan Hocayev'in "karşı devrimci, Pantürkist bir örgütün üyesi ve Türkiye için istihbarat çalışmaları yürüten bir kişi" suçlamasıyla 1937 yılında öldürülmesinin ardından kayıp olarak kabul edilmiştir. 86 yıl sonra Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nesimi Dilbilimi Enstitüsü arşivinde bulunan tercüme, eserin yazılışının üzerinden 950 yıl geçmesi şerefine 2024 yılında enstitü tarafından üç cilt hâlinde yayımlanmıştır. Tanıtımı yapılan Dîvânu Lugâti't-Türk'ün bu tercümesi, 86 yıl sonra tekrar gün yüzüne çıkarılıp yayımlanmasıyla önemli bir değer kazanmıştır. Aynı zamanda bu eser sayesinde Hocayev'in bilim dünyasındaki itibarı da yeniden inşa edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Dîvânu Lugâti't-Türk, Xalid Said Hocayev, Tercüme.*

### ABSTRACT

Dîwân Lughât al-Turk was first translated into Azerbaijani Turkish in the 1930s by Khalid Said Khojayevev, an Uzbek scientist working at the Azerbaijani branch of the USSR Academy of Sciences. However, this work was considered lost after Khojayevev was murdered in 1937, accused of being "a counter-revolutionary, a member of a pan-Turkist organization, and a person doing intelligence work for Turkey," before it could be published. After 86 years, the translated texts found in the archives of the Nesimi Linguistics Institute of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

\* Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, E-mail: lira1990@inbox.ru, ORCID: 0000-0002-8601-8011, Dicle, Türkiye.

were published in three volumes by the Institute in 2024, in honor of the 950th anniversary of the work. This translation of *Dīwān Lughāt al-Turk*, which is the subject of this book review, has gained an important value by being unearthed and published after 86 years. At the same time, this work restores Khojayeve's reputation in the world of scholarship.

**Key Words:** *Dīwān Lughāt al-Turk*, Khalid Said Khocayev, Translation.

## Giriş

### 1. Halid Said Hocayev

Halid Said Hocayev, 1893 yılında (bazı kaynaklarda 1888) Taşkent'e 25 km mesafedeki Koşkurgan köyünde dünyaya gelir. İlköğrenimini Taşkent'te bir medresede tamamlar (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 96). On sekiz yaşında İstanbul'a gitme kararı alır. O dönemde Hadi Zarif'in dayısı, Hocayev'in babasının yakın dostu ve Türkiye ile ticari ilişkileri olan bir tüccardır. Bir gün Hadi Zarif'in dayısı İstanbul'a gideceği sırada, Hocayev hem ondan hem de babasından gizlice trene biner. Bu durum ancak tren kalktıktan sonra anlaşılır. Hocayev, Türkiye'ye eğitim almak üzere gittiğini belirtir. İstanbul'a gitmeden önce Koşkurgan'da arazi ölçen bir memur olarak çalıştığından cebinde bir miktar parası vardır; bu onun bilinçli bir hamle yaptığına işaret etmektedir. İstanbul'a vardığında Hadi Zarif'in dayısından ayrılır ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne kaydolur. Burada üç yıl eğitim alır, ardından tıp fakültesindeki eğitimini bırakıp üniversitenin Tarih ve Edebiyat fakültesine geçer<sup>1</sup>. 1917 yılında İstanbul Üniversitesi'nden mezun olur. 1918 yılı, Hocayev'in biyografisinde en belirsiz dönemlerden biridir. Türkiye'den memleketi Özbekistan'a değil, Azerbaycan'a döner; o dönemde Azerbaycan'a gitmenin Taşkent'e gitmekten daha kolay olduğu söylenebilir. Ayrıca Türk birlikleri bir süre Azerbaycan'a girmiştir. Hocayev, daha sonra tutuklandığında ilk sorguda 1918'den 1920'ye kadar Gence'de öğretmenlik yaptığını ifade eder. Ancak işkenceye maruz kaldıktan sonra, 1918 yılında İstanbul Üniversitesi'nden bir grup öğrenciyle birlikte Abdürreşid İbrahim'in girişimiyle Nuri Paşa'nın Türk ordusuyla Azerbaycan'a gönderildiğini belirtir (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 97).

Hocayev'in kızı Behice Hanım, babasının üniversite mezunu olmasına rağmen Türkiye'de pasaportunun ya da herhangi bir belgesinin olmadığını, bu yüzden Nuri Paşa'nın askerlerine katılarak Azerbaycan'a geçtiğini ve başka bir seçeneği olmadığını ifade eder<sup>2</sup>. Hocayev, 1920-1921 yıllarında Bakü'de bulunur. 1921'de Taşkent'e döner ancak burada bir yıl kalır. Taşkent'te kötü çalışma koşullarının olduğu ve muhtemelen suçlamalarla karşı karşıya kaldığı düşünülmektedir. Sonuç olarak 1922 yılında vatanını

<sup>1</sup> (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

<sup>2</sup> (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

temelli terk eder. Döndükten kısa bir süre sonra Azerbaycanlı bir kadınla evlenir ve oraya yerleşir. Kızı Behice, 1925 yılında dünyaya gelir. Hocayev, 1922 yılından tutuklandığı güne kadar sürekli olarak Bakü'deki üniversitelerde ders vermeye devam eder (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 98).

O dönemde Bakü, sadece yerel öğrencilere değil, Özbekistan da dâhil olmak üzere SSCB'nin diğer Türki cumhuriyetlerinden gelen gençlere de eğitim imkânı sunuyordu. Hocayev, burada Azerbaycanlı ve Özbek aydınlar arasında önemli bir köprü rolü üstlenmiştir. Kızı Behice'nin anlattıklarına göre, Hocayev'in en büyük başarılarından biri, 1920'lerde, onun girişimiyle büyük bir grup Özbek gencinin birkaç yıllığına Bakü'ye eğitim için gönderilmesi ve burada öğrenim görmelerini sağlamasıdır. Hocayev, bu gençlerden birçoğuna maddi destek vermiş ve hatta bazıları uzun süre kendi evinde misafir etmiştir. 1925-1926 yıllarında ise Bakü'deki Özbek öğrencilerin kaldığı yataktan sorumlu olmuştur (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 98).

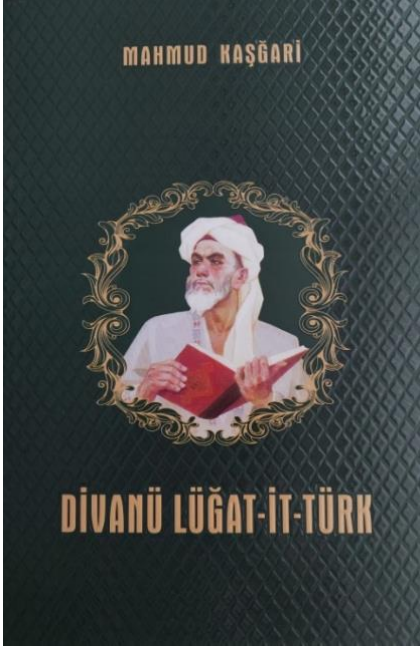
Hocayev, 1937 yılına kadar ne tutuklanmış ne de işinden atılmıştır. 3 Haziran 1937'de Hocayev hakkında bir tutuklama emri çıkarılır ve 4 Haziran gecesi tutuklanır. 13 Eylül 1937 tarihinde bir iddianame hazırlanır. Bu iddianamede Hocayev, “karşı-devrimci Pantürkist bir örgütün üyesi” ve “eski bir Türk istihbarat ajanı” olarak tanımlanır. “Ulusal cumhuriyetlerin SSCB'den silahlı olarak ayrılmasını ve birleşik bir Türk-Tatar devletinin kurulmasını” hazırlamakla suçlanır. Hocayev 13 Ekim 1937'de idam edilir. İdam edildiği gün, eşi Sara Rıza Kızı Hocayeva da tutuklanır. Sara Hanım, 15 Mayıs 1941'de toplama kampından kısa süre sonra serbest bırakılır. Ancak daha sonra ikamet ettiği yerde kısıtlandığı için 12 yıl boyunca çeşitli ilçelerde ve köylerde dolaşmak zorunda kalır. 12 yaşındaki kızı Behice, anne ve babası tutuklandıktan sonra anneannesi tarafından büyütülür. 1953'teki aftan sonra Sara Hanım'ın Bakü'de yaşamasına izin verilir fakat kendisine bir daire verilmez. Bunun sonucunda, kız kardeşinin üç kişilik ailesiyle birlikte 11 metre karelik bir odada yaşamak zorunda kalır (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 99; 103-105).

Sara Hanım, 1954-55 yıllarında eşinin davasına yeniden bakılması için savcılığa iki kez dilekçe verir. İkinci başvurunun ardından dava incelemesi başlatılır. SSCB Yüksek Mahkemesi Harbi Heyeti, 16 Mayıs 1957 tarihinde verdiği kararla, 12 Ekim 1937'de alınan önceki kararın iptaline ve cinayetin olmaması nedeniyle davanın kapatılmasına hükmeder (Bünyadov, 1993, s. 168).

Hocayev'in pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında *Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfi*<sup>3</sup>, *Muhtasar Üslubiyat*, *Mufassal Sintaksis*, *Üslubiyat Nazariyyesi*, *Türk Dilinin Tarihi Grammatikası*, *Çağatay Edebiyatı Hakkında Muhazaralar*, *Türk Edebiyatının Nazariyyesi*, *Türkistan Tarihinin Kısa İcmali*, *İran*

---

<sup>3</sup> Bkz. Toker, M. (1996). *Halid Said'in "Osmanlı, Özbek, Kazak Dillerinin Mukayeseli Sarfi" Adlı Eseri ve Bugünkü Türkiye, Özbek, Kazak, Türkçelerinin Karşılaştırmalı Grameri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.



*Dillerinin Grammatikası, Orhon Kitabelerinin İzahlı Tetkiki ve Türk Mektebi Üçün Rus Dili* gibi önemli çalışmalar yer almaktadır<sup>4</sup>. Hocayev, Azerbaycan'da Latin alfabesine geçişin uygulanmasında öncü isimlerden biri olmuştur. Bu bağlamda *Yeni Elijba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım*<sup>5</sup> adlı eseri, Latin alfabesine geçiş sürecinde yaşanan olayların aydınlatılması açısından son derece değerli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır<sup>6</sup>.

## 2. Halid Said Hocayev'in Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi

Ramiz Asker, 1930'lu yıllarda SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi tarafından *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün tercümesi için Halid Said Hocayev'in görevlendirildiğini belirtmektedir (DLT-1, 2024, s. 55). Hocayev'in hayatının son dönemindeki çalışmaları, o dönemde SSCB'de henüz yayımlanmamış olan *Dîvânu Lugâti't-Türk* etrafında yoğunlaşmıştır (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 101). Hocayev, tercümeyle 1 Eylül 1935 yılında başlamış ve 1936 yılında çalışmayı tamamlamıştır. Bu bilgilere, onun 1 Haziran 1937'de Kabardin-Balkar Vilayeti Komitesi kâtabi Kumukova'ya yazdığı mektuptan ulaşılmaktadır. Mektubunda Hocayev, tercümenin yayımlanması için hazırlık yaptığını ve 1 Temmuz'da eseri Leningrad'taki editörler Kraçkovski ile Malov'a göndereceğini belirtmektedir. Ancak dört gün sonra Hocayev tutuklanmış ve böylece tercümeyle editörlere gönderme fırsatını bulamamıştır (DLT-1, 2024: 53-54).

Hocayev tutuklanacağına farkındadır. Çalıştığı enstitüde her gece bir veya iki kişinin tutuklandığı bir ortamda, bir keresinde *Komünist* gazetesinin yazı işleri bürosuna çağrıldığında bu durumdan kesin olarak emin olur. Tutuklanmadan önce eşine DLT'nin bulunduğu iki klasörü göstererek bunları kimseye vermemesi gerektiğini tembihler. Eğer paraya ihtiyaç duyarsa ve klasörleri vermek zorunda kalırsa, onları tartmasını ve klasörlerin ağırlığı kadar altın talep etmesini söyler. Hocayev tutuklandıktan sonra evinde sabaha kadar arama yapılır. Memurlar, Hocayev'in yazılarını, tüm kitaplarını ve DLT'nin tercümesinin bulunduğu klasörleri de alarak götürürler<sup>7</sup>.

1939 yılında SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi, DLT'nin yeni bir tercümesine karar vererek bir komisyon kurar. Bu ekibin başında şarkiyatçı P. K. Juze yer alır.

<sup>4</sup> (<https://edebiyyatqazeti.az/news/science/9367-sirli-seyfin-tilsimini-kim-qiracaq-yaxud-divanu-lugat-it-turkun-azerbaycanda-ilk-tercumesi-niye-uz-cixarilmir>, 2024, 20 Kasım).

<sup>5</sup> Bkz. Hocayev, H. S. (2006). *Yeni Elijba Yollarında Eski Duygu ve Hatıralarım*. Toker, M., Aşçı, U. D. (Haz.), Türk Dil Kurumu Yayınları.

<sup>6</sup> (<https://edebiyyatqazeti.az/news/science/10207-bu-dunyada-bir-xalid-seid-vardi>, 2024, 20 Kasım).

<sup>7</sup> (<https://edebiyyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

Çevirmenler arasında ise Said Nizami, İsmihanov, A. Demirçizade, A. Aleskerzade bulunmaktadır. Celal Efendi ve M. R. Askerli de redaksiyon sürecine katkıda bulunurlar. Editörlük görevini A. N. Kononov ile S. E. Malov üstlenir. Bu çeviri, 1941'de tamamlanır ancak basılmaya uygun görülmez. 1946-1947 yıllarında çeviri yeniden baskıya hazırlanmak üzere ele alınır fakat yine yayınlanmaz. Nihayet 1958 yılında eserin yayımlanması meselesi yeniden gündeme gelir. Modern Azerbaycan Türkçesinin normları, yeni imlası ve terminolojisi dikkate alınarak yeni bir baskı hazırlama görevi A. Demirçizade, Ekrem Cafer ve C. Efendiyev'e verilir. Ancak bu baskı da yayımlanmamıştır (Aşnin, Alpatov ve Nasilov, 2002, s. 105-105).

İlerleyen dönemlerde Hocayev'in tercümesinden bahseden bazı makalelerde, tercümenin bazı sayfalarının okunamayacak kadar solgun ve dilinin basit olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu makalelerde tercüme hakkında somut bir değerlendirme yapılmamıştır. Ayrıca tercümenin Hocayev'e ait olmadığını iddia edenler de ortaya çıkmıştır<sup>8</sup>.

1993 yılında Behice Hanım'ın DLT'nin tercümesi üzerine Haydar Aliyev'e gönderdiği bir mektuba, o dönemin İlimler Akademisi Başkanı E. Salayev'in imzasıyla şu şekilde yanıt verilmiştir: “*Babanızın en büyük hizmetlerinden biri, Dîvânu Lugâti't-Türk'ün dilimize tercümesidir. Maalesef elimizde o tercüme bulunmamaktadır... Enstitü kasasında saklanan eserin tercümanları P. K. Juze, A. Aleskerzade ve A. Demirçizade'dir. Tercümenin editörü S. E. Malov'dur.*”<sup>9</sup>

Turan, Hocayev'in tercümesinin yayımlanmasına yönelik bazı nedenlerden ötürü sürekli bir ihmal yaşandığını belirtmektedir. Bu konuyu her seferinde gündeme getiren Turan, başta bir kitap<sup>10</sup> olmak üzere çeşitli yazılar kaleme almıştır. En son 2022 yılında Edebiyat Gazetesi'nde “*Sirli Seyfin Tilsimini Kim Qıracaq, Yaxud Divanü Lüğat-it-Türk'ün Azərbaycanda İlk Tərcüməsi Niyə Üzə Çıxarılmır?*” başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu yazının ardından konu yeniden gündeme gelmiş ve Turan, Nesimi Dilbilimi Enstitüsü Müdürü Nadir Memmedli ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Memmedli, tüm imkânları seferber ederek tercüme bulma sözü vermiştir<sup>11</sup>.

Nadir Memmedli, DLT'nin neşrinin girişinde bu konuya değinerek Azer Turan'a teşekkür etmektedir. Memmedli'ye göre, DLT'nin tercümesi, basit bir şekilde eski Latin alfabesiyle soluk sarı sayfalarda daktiloda yazılmış ve farklı kalemlerle karışık bir şekilde redakte edildiği için ciddi bir eser olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenle eser, kütüphanenin kataloğuna dâhil edilmemiş ve kimsenin dikkatini çekmemiştir. Nihayet eser, 86 yıl sonra 19 Ocak 2023 tarihinde Nesimi Dilbilimi Enstitüsü'nde bulunmuştur

<sup>8</sup> (<https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi>, 2024, 20 Kasım).

<sup>9</sup> (<https://edebiyatqazeti.az/news/sience/9367-sirli-seyfin-tilsimini-kim-qiracaq-yaxud-divanu-lugat-it-turkun-azerbaycanda-ilk-tercumesi-niye-uz-cixarilmir>, 2024, 20 Kasım).

<sup>10</sup> Bkz. Turan, A. (2009). *Xalid Səid Xocayev Şəhid Türksünas*. Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

Hocayev ile ilgili bir diğer eser için bkz. Qasimov, C. (2021). *Xalid Səid Xocayev*. Şirvanəşr.

<sup>11</sup> (<https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/10209-sirli-seyfin-seksen-alti-illik-tilsimi-qirildi>, 2024, 20 Kasım).

(DLT-1, 2024, s. 43-44). Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Yönetim Kurulu'nun 29 Ocak 2024 tarihli kararı ile Nesimi Dilbilimi Enstitüsü tarafından yayına hazırlanan DLT, aynı yıl Bakü'de Elm yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Bu eser üç ciltten oluşmaktadır. İlk ciltte, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Başkanı İsa Habibbeyli'nin DLT ve Halid Said Hocayev'in tercümesi üzerine yazdığı ön söz bulunmaktadır. Ardından Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nesimi Dilbilimi Enstitüsü Müdürü Nadir Memmedli'nin kaleme aldığı giriş kısmı yer almaktadır. Memmedli, girişte DLT'nin yazıldığı dönem, eserin araştırılma tarihi, Halid Said Hocayev'in tercümesi, tercümenin düzeni, redaksiyonu ve transliterasyonu gibi konulara değinmektedir. Girişin sonunda, Hocayev'in 1936 yılında DLT'nin tercümesi hakkında yazdığı bir yazıya yer verilmiştir.

Bu yazıda Hocayev, eserin kullanım güçlüğü ve sözcüklerin Arap alfabesi sıralamasına göre tertiplendiği için araştırmacıların kelimeleri bulmasının zor olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi'nin eseri yeni bir sisteme göre düzenleme ve tercüme etme kararı aldığını ifade eder. Böylece çeviri sırasında karşılaşılan zorlukların ortadan kalkacağını ancak meselenin yalnızca tercüme ile çözülmeyeceğini, eserin yapısında değişiklik yapılması gerektiğini vurgular. Bu değişikliklerin açıklığa kavuşturulması amacıyla eserin hem tercümesi hem de yapısal değişiklikler sırasında uyulması gereken yöntemleri detaylandırmaktadır. Bu yöntemlere göre aşağıdaki hususların esas alınacağı ifade edilmektedir:

-Eserde yer alan gramer açıklamaları kitabın girişinde, müellifin sözünden sonra sunulacaktır.

- Fiiller ve deyimler geçmiş zamanda verildiği için yalnızca bu zamanın açıklaması yapılacaktır.

-Tüm sözcükler tercüme edilecek ve modern alfabeyle (dönemin Latin alfabesi) göre sıralanacaktır.

-Bütün sözcükler hem Arap hem de Latin alfabesiyle imla kurallarına uygun olarak doğru bir şekilde yazılacaktır. Eserdeki örnekler de bu doğrultuda hem Arap hem de Latin alfabesiyle ikili biçimde verilecektir.

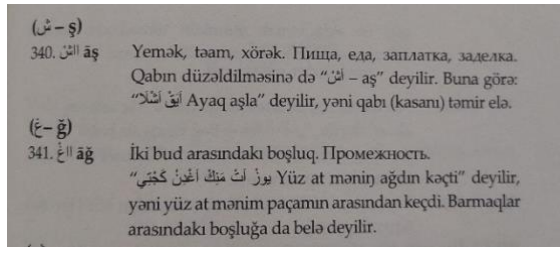
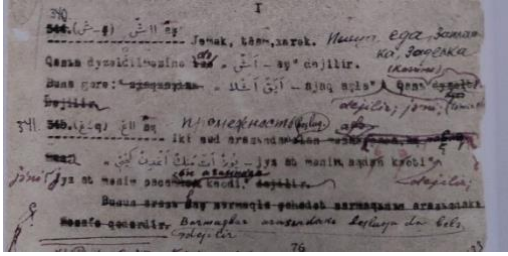
Hocayev, yazısının devamında çeviri sırasında karşılaştığı transkripsiyon, doğru okuma ve yazım gibi sorunları da ele alır. Ayrıca, bu konuları açıklamak için bazı çeviri örnekleri eklemektedir (DLT-1, 2024, s. 67-72).

Memmedli'ye göre, Hocayev'in tercümesi, geleneksel sözlük biçiminde değil, metin şeklinde düzenlenmiştir. Bu durum, onun eserin orijinaline sadık kaldığını göstermektedir. Tercümede sözcükler numaralandırılmış ve her sözcüğün altına Kilisli yayınındaki cilt ve sayfa numaraları eklenmiştir. Hocayev, tercümenin girişine bir ön söz yazmamış, doğrudan çeviriye başlamıştır. Tercümenin ilk cildine Azerbaycan

Türkçesinin yanı sıra Rusça açıklamalar da yer almaktadır, bu da editörlerin müdahalesinin açık bir göstergesidir. Tercüme, 1930'lu yılların Latin alfabesiyle kaleme alınmıştır. Sözcüklerin tercümesinden sonra örnekler hem Latin hem de Arap alfabesiyle verilmiştir. Hep bapta, sözcükler, eserin orijinalindeki gibi Arap alfabesi düzenine göre sıralanmış ve bap aralarında ve sonlarında gramer açıklamaları eklenmiştir. Tercümede sözcüğün önce orijinal imlası, transkripsiyonu ve anlamı/Azerbaycan Türkçesine çevirisi (ilk ciltte Rusça anlamlar mevcuttur) verilmiştir. Örneğin:

Hocayev'in tercümesinden örnekler

Örneklerin yayındaki görünümü (DLT-1, 2024, s. 141)



Hocayev'in tercümesi yayına hazırlanırken, önceden yapılmış düzeltmeler titizlikle incelenmiş, Kilisli'nin yayını ile diğer yayınlar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Editörlerin kayıtları ile Hocayev'in daktilo kayıtları karşılaştırılarak en doğru varyant seçilmiştir. Bazen eski redaksiyonlar yeniden düzeltilmiştir (DLT-1, 2024, s. 59-61).

Tercümenin yayını sürecinde Hocayev'in yazı çevrimi korunmuştur. Hocayev, çift dudak ünsüzü olan üç noktalı ق yerine vv (çift v) sesini tercih etmiştir. Ancak dönemin editörleri bu sesi w ile değiştirmiştir. Yayında, tercümenin orijinalinde olduğu gibi vv kullanılmıştır. Ayrıca Hocayev, ج sesi için j harfini tercih ederken editörler bunu z ile değiştirmiştir; fakat yayında da Hocayev'in tercihi olan j harfi korunmuştur. Diğer tüm sesler ise Hocayev'in yazı çevrimine sadık kalınarak kullanılmıştır.

Hocayev'in tercümede kullandığı transkripsiyon harfleri şunlardır:

Əsli hərflər və transfonoliterasiyası			
Hərflər (ərəbcəsi)	Xalid Səidın transfonoliterasiyası	Hərflər (ərəbcəsi)	Xalid Səidın transfonoliterasiyası
ا	a/a	ت	t
آ	a/a	ج	c/c
أ	u/ü/o/ö	ح	x
إ	ı/î	د	d
ب	b/p	ذ	dz
ر	r	ك	k/g
ز	z	ل	l
س	s	م	m
ش	ş	ن	n
ف	f	و	v
ق	q/k	ي	y

Törəmə hərflər və transfonoliterasiyası	
Hərflər (ərəbcəsi)	Xalid Səidın transfonoliterasiyası
پ	p
ç	c/c
ژ	z (j)
ف	w (vv)
ğ	ğ
گ	g
ن	n

DLT'nin bu yayını ile ilgili şu noktalar belirtilebilir:

**TOBİDER**

International Journal of Social Sciences

Volume 8/4 2024 p. 654-663

1. Sözcük ve örneklerin önce Arap harfleriyle yazılışı, ardından transkripsiyonu ve anlamı verilmiştir.
2. Yayının ilk cildinde, tercüme eklenen Rusça anlamlara yer verilmiş, diğer iki ciltte bu durum söz konusu değildir. Bu, tercümedeki eklemelerin de dikkate alındığını göstermektedir.
3. Sözcük ve örneklerin Arap harfli yazımı harekelidir.
4. Hocayev’de olduğu gibi madde başları numaralandırılmıştır.
5. Her ciltte madde başları yeniden numaralandırılmış olup, üç ciltte toplam 7230 madde başı bulunmaktadır.
6. İlk cilt, *Giriş, Həmzəli İsimlər Bəhsi* (Hemzeli İsimler Kitabı), *Həmzəli Feillər Bəhsi* (Hemzeli Fiiller Kitabı) ve *Salim İsimlər Bəhsi* (Sâlim İsimler Kitabı) kitaplarından oluşmaktadır. Bu cildin ilk madde başı **əp/ap** “təkid və mübaiğə bildirən ədatdır”, son madde başı ise 3311 numaralı **zarğunçmud** “ətirli bir ot; yarpız” sözcüğüdür.
7. İkinci cilt, *Salim Feillər Bəhsi* (Sâlim Fiiller Kitabı), *Müzaaf (Həmcins Qoşa Samitlilər) Bəhsi* (Muzâaf İsimler Kitabı) ve *Müzaaf (Həmcins Qoşa Samitlilər) Feillər Bəhsi* (Muzâaf Fiiller Kitabı) kitaplarından oluşmaktadır. Bu ciltteki ilk madde başı **tapmaq** “ibadət, itaət etmək, qulluq etmək, tapmaq”, son madde başı ise 1324 numaralı **yuyılttı** sözcüğüdür.
8. Üçüncü cilt, *Uzun Saitlə Başlanan Sözlərin Bəhsi* (Misalden İsimler Kitabı), *Bu Formadan Gələn Feillər Bəhsi* (Misalden Fiiller Kitabı), *Mənqus Növündən Üçhərflilər Bəhsi* (Üçler Kitabı), *Naqis Formadan Gələn Feillər Bəhsi* (Üçler’in Fiiller Kitabı), *Kökü İkihərflili İsimlərdən Düzəlmiş Naqis Dördhərflilər Bəhsi* (Dörtler Kitabı), *Bu Naqis Sözlərin Feillər Bəhsi* (Dörtlerden Fiiller Kitabı), *Burun Səsilər Bəhsi* (Günne Kitabı), *Burun Səsli Feillər Bəhsi* (Gunneden Fiiller Kitabı) ve *Bir Sözdə Ard-Ardınca İkisükunlu Hərflər Olan Sözlər Bəhsi* (İki Sâkini Birleştiren Kitap) kitaplarından oluşmaktadır. Bu cilt, **yap** “yuvarlaq hər şey” madde başı ile başlayıp 2595 numaralı **yinçkələndi** madde başıyla sona ermektedir.
9. Bazı örneklerin transkripsiyonunda Azerbaycan Türkçesindeki biçimler esas alınmıştır. Örneğin: *ət* “et”, *ər* “erkek”, *əm* “ilaç”, *el* “eyalet, ülke”, *ətək* “etek”, *əkin* “tarla”, *Ülkər* “Ülker yıldızı”, *ərkək* “hayvanın erkeği” vs.
10. Transkripsiyonda *irk* “dört yaşına girmiş koyun yerine *ırk*, *öç* “kin” yerine *öc*, *öd* “zaman” yerine *ud*, *ügür* “darı, akdarı” yerine *ökür*, *emir* “kırağı, sis” yerine *amır*, *ukuş* “akıl” yerine *oquş*, *ew* “ev” yerine *üvv*, *utru* “bir şeyin karşısı” yerine *otru*, *ülgü* “ölçü” yerine *ülkü*, *uzatgan* “uzatan” yerine *uzutgan*, *öç-* “sönmek”



yerine *uç-*, *uw-* “ufalamak” yerine *övv-*, *ul-* “yıpranmak, dağılmak” yerine *ol-* gibi durumlar göze çarpmaktadır.

11. Dipnotlarda problemler ses, sözcük ve anlamlarla ilgili olarak Kilisli, Brockelmann, Ercilasun ve Akkoyunlu, Atalay ve Clauson yayınlarıyla karşılaştırmalara yer verilmiştir.
12. Kilisli yayınındaki sayfa numaraları, madde başından sonra köşeli parantez içerisinde [37] şeklinde gösterilmiştir.
13. Yayında dizin bulunmamaktadır.

Hocayev’in 1935-1936 yıllarında tercüme ettiği bu eser, 86 yıl sonra ilk kez yayımlanarak bilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu yayın, aynı zamanda Hocayev’in tercümesi, üzerinde yapılan düzeltmeler ve DLT’nin diğer yayınları incelenerek en doğru varyantın belirlenmesine yönelik bir çaba içermektedir. Bu nedenle eser, DLT üzerine yapılan çalışmalara değerli bir katkı sağlayacaktır.

**Kısaltmalar**

DLT Dîvânu Lugâti't-Türk

**KAYNAKLAR**

Aşnin, F. D., Alpatov, V. M., Nasilov, D. M. (2002). *Repressirovannaya Tyurkologiya. Vostoçnaya Literatura*.

Bünyadov, Z. (1993). *Gırmızı Terror*. Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kâşgarlı Mahmud (2024). *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Cilt 1-3). Hocayev, H. S. (Çev.), Azərbaycan Millî İlimlər Akademisi Nesimi Dilbilimi Enstitüsü.

Turan, A. (2008a). Bu Dünyada Bir Xalid Səid Vardı.... *Edebiyat Gazetesi*, 12 Eylül.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/science/10207-bu-dunyada-bir-xalid-seid-var-di> (2024, 20 Kasım).

Turan, A. (2008b). “Bəhicə - İşıqlı Deməkdir. Bunu mənə atam demişdi...” - Qızı Bəhicə Xanımla Divani-luğət-it Türk'ün İlk Tərcüməçisi Xalid Səid Haqqında Söhbət. *Edebiyat Gazetesi*, 14 Kasım.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/muzakire/10206-behice-isiqli-demekdir-bunu-mene-atam-demisdi> (2024, 20 Kasım).

Turan, A. (2022c). “Sırlı” Seyfin Tilsimini Kim Qıracaq, Yaxud “Divanü Lüğət-it-Türk”ün Azərbaycanda İlk Tərcüməsi Niyə Üzə Çıxarılmır? *Edebiyat Gazetesi*, 7 Eylül.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/science/9367-sirli-seyfin-tilsimini-kim-qiracaq-yaxud-divanu-lugat-it-turkun-azerbaycanda-ilk-tercumesi-niye-uze-cixarilmir> (2024, 20 Kasım).

Turan, A. (2023d). Sırlı Seyfin Səksən Altı İllik Tilsimi Qırıldı: Xalid Səid Xocayevin Tərcümə Etdiyi “Divanü lüğət-it-türk” Nəşrə Hazırlanır. *Edebiyat Gazetesi*, 11-12 Nisan.

Erişim: <https://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/10209-sirli-seyfin-seksen-alti-illik-tilsimi-qirildi> (2024, 20 Kasım).